

Bílková Veronika – Šimáčková Kateřina – Tymofeyeva Alla. Lidská práva starších lidí. Praha: Wolters Kluwer, 2022, 292 s.

Ve shodě s názvem publikace si jako hlavní cíl autorky předsevzaly upozornit na současnou situaci starších lidí z hlediska lidských práv a pokusit se ukázat určité cesty k jejímu zlepšení. Označení „autorky“ užívané v této recenzi by se mohlo zdát redundantním s ohledem na četnost jeho použití. Recenzentovi však nic jiného nezbyvá, jelikož v publikaci není uvedeno, která z autorek zpracovala tu kterou část knihy. Tento fakt způsobuje, že jednotlivé části publikace není možné afiliovat ke konkrétnímu autorství, které je jistě fakticky rozděleno.

Autorky knihu určují převážně českým čtenářům. V úvodu uvádějí známý fakt, že populace světa stárne, a dávají tento jev do spojitosti s dopady, jež přináší do ekonomiky, zdravotnictví, sociální péče zemí v ohledu tlaku na změny společenské, trhu práce i mezilidských vztahů. Upozorňují na mediální obraz starších lidí, jež nebývá pozitivní a mnohdy ani neutrální. Projevuje se v různých ageistických stereotypech a předsudcích a má dopad v podobě nežádoucích praktik, jako je věková diskriminace na trhu práce, zanedbávání starších lidí nebo dokonce násilí na nich.

Knihy je rozčleněna do tří větších částí s obdobnou strukturou. Nejprve je předkládán přehled hlavních právně závazných i nezávazných instrumentů, které se ve svém rámci vztahují ke starším lidem a následně obsah právní úpravy. Všechny kapitoly také za využití judikatury relevantních kontrolních orgánů, mj. Výboru OSN pro lidská práva, Evropského soudu pro lidská práva, Evropského výboru pro sociální práva, Evropského soudního dvora rozebírají, jak jsou lidskoprávní problémy starších lidí řešeny.

Cílem první podkapitoly první části podle autorek bylo posoudit, zda na univerzální rovině existuje jednotné chápání pojmu starší lidé, které právní techniky se v rámci ochrany starších lidí v této rovině využívají a co starším lidem přinášejí. Z tohoto pohledu jsou nejzásadnější tři mezinárodní smlouvy, a to Evropská úmluva o lidských právech, Evropská sociální charta a Revidovaná Evropská sociální charta. Uvedly případy, jež patří pod uvedenou judikaturu a docházejí k závěru, že tyto dokumenty mluví o právech starších lidí bez toho, aby tento výraz byl nějakým způsobem definován, a že samotná judikatura naznačuje, že vymezení hranice staršího věku záleží na kontextu.

Autorky seznamují čtenáře s některými základními pojmy, přístupy a právními technikami. Zavádí pracovní definici pojmu „starší lidé“, vysvětlují přístupy k definování starších lidí, jež jsou primárně dva. Pro svou publikaci si autorky zvolily přístup „*osoby ve věku 60 a více let, pro něž jejich věk sám o sobě nebo v interakci s jinými faktory, včetně vnímání a postojů, představuje překážku plnému prožívání jejich lidských práv a svobod a jejich plné, efektivní a rovné participaci na dění ve společnosti*“ (s. 14, 49 a 53). Vysvětlují, proč nevolí žádný z běžných termínů používaných v České republice, např. senioři, důchodci či lidé důchodového věku. Ani OSN, Rada Evropy, Evropská unie, MOP, WHO, Evropská sociální charta nemají jednotnou oficiální definici pojmu „starší lidé“ a jejich jednotlivé složky volí odlišný přístup. Část využívá definici opřenou o chronologický věk, který bývá obvykle nastavován na 60 let s možností snížení či zvýšení pro různé regiony. Na univerzální rovině najdeme termín *older persons* (s. 3, s. 71, s. 159), v Radě Evropy a Evropské unii, v Evropské úmluvě o lidských právech, lidskoprávní orgány, zejména Evropský soud pro lidská práva využívají termín *elderly* (s. 72, s. 106, s. 159), *older people* (s. 3), *older women and men* (s. 160, s. 249) a jiné.

Autorky přibližují základní znaky a prvky *přístupů ke starším lidem*. Uvádějí, 1) přístup založený na potřebách (*needs-based approach*); 2) přístup založený na lidských právech, resp. právech obecněji (*rights-based approach*), kdy jejich volba je určena oprávněním a možnostmi, která budou přiznána příslušníkům této kategorie; 3) přístup tzv. charitativní (*charity approach*) a 4) přístup založený na problémech (*problems-based approach*), vycházející zejména z ekonomických a lékařských hledisek. U všech čtyř přístupů představují a definují jejich klady a zápory (s. 17).

V přístupu založeném na lidských právech autorky vymezují *důstojnost, autonomii, svobodu a rovnost* jako klíčové hodnoty (s. 25) a za operační návod, jak by měl být přístup ke starším lidem založený na lidských právech převeden do praxe, považují rámcové principy. Prvním je *princip účasti (participation)*, dalším *respekt pro přání a preference (respect for will and preferences)*, *princip nediskriminace (non-discrimination)* a *princip přístupu ke spravedlnosti (access to justice)* (s. 26). Autorky shrnují, že přístup má konkrétní obsah tvořený konkrétními lidskými právy, jejichž požívání by měl zajistit stát (s. 26, s. 27). Při řešení lidskoprávních problémů jsou používány tři hlavní *právní techniky*, jimiž jsou 1) zvláštní úprava v seniorských instrumentech a ustanoveních, 2) využití zákazu diskriminace na základě věku a 3) výklad obecných lidskoprávních instrumentů z pohledu konceptu zvýšené zranitelnosti. Je poukázáno na jejich přínosy a limity (s. 39–45) a jsou opět doloženy příklady. V souvislostech ukazují, že k ochraně starších lidí lze přistupovat na základě 1) problému, 2) charitativně, 3) podle potřeb těchto lidí nebo 4) přístupem založeném na lidských právech (s. 17).

V části publikace jsou identifikovány dílčí oblasti, v nichž starší lidé specifickým problémům čelí nejčastěji. Jedná se o oblasti: *zdravotní péče, sociálního zabezpečení a sociální ochrany, násilí na starších lidech a jejich zneužívání; participace na věcech veřejných; přístup k zaměstnání a k moderním technologiím*. Každé z těchto oblastí se podrobněji věnují s oporou o dokumenty mezinárodního práva a doporučují, aby veřejná moc náležitě reagovala a zajišťovala v těchto oblastech starším lidem lidskoprávní ochranu (s. 82–91).¹

Autorky se pozastavily u dokumentu *Principy OSN pro starší lidi*, který deklaruje pět principů, a to *nezávislost (independence)*, *participaci (participation)*, *péči (care)*, *sebenaplnění (self-fulfillment)* a *důstojnost (dignity)*, jež by měly sloužit jako východiska pro národní programy týkající se starších lidí (s. 72). Je však právně nezávazným dokumentem (s. 72). Uvádějí další dokumenty, které obsahují klauzuli „jiné postavení“ (s. 75), jež je lidskoprávními orgány vykládán tak, že zahrnuje i jedince ve vyšším věku (s. 75). Autorky vyvozují, že by se v rámci OSN, Rady Evropy a Evropské unie mohl přijmout na univerzální a evropské úrovni instrument, který by se výlučně věnoval starším lidem (s. 41, s. 102, s. 112, s. 249–250). Prozatím jsou k dispozici pouze některé instrumenty, které tvoří součást tzv. *soft law*, tedy kvazi právních nástrojů, které zde uvádějí (s. 72).

Druhá část knihy se nejprve zaměřuje na ochranu, kterou lidským právům starších lidí poskytuje mezinárodní právo. Jsou analyzovány a vyhodnocovány kontrolní mechanismy Rady Evropy (např. *komisař/ka pro lidská práva, Evropský výbor proti mučení, Evropská komise pro efektivitu justice*), uvedeny příklady ochrany (s. 116 a násl.) a přiložen návrh, co by mohlo situaci vylepšit.

¹ S ohledem na zmiňované oblasti lidskoprávních problémů je možno poukázat, že se jimi zabývá podrobně mj. i se zohledněnou judikaturou publikace: KOLDINSKÁ, K. a kol. *Právo sociálního zabezpečení*. Praha: C. H. Beck, 2022, 497 s.

Ochrana lidských práv starších lidí v právu Evropské unie se liší svou právní povahou. Jsou součástí *primárního* i *sekundárního* práva, jsou zde i dokumenty právně nezávazné a lze je i třídit podle oblastí, na které se zaměřují. Autorky naznačují historický vývoj Evropské unie z pohledu ochrany lidských práv, k němuž došlo zásluhou judikatury evropských soudů. Podrobně analyzují Listinu základních práv Evropské unie z hlediska jejich právních možností v ohledu práv starších lidí, směrnici Rady 2000/78/ES zaměřující se na stanovení obecného rámce pro boj s diskriminací v zaměstnání a povolání. Od 80. let 20. století Evropská unie přijala dokumenty, které se přímo vyjadřují ke starším lidem, např. Hlavní zásady pro aktivní stárnutí, a mezigenerační solidaritu² či Zelenou knihu o stárnutí. Rok 1993 vyhlásila Evropským rokem starších lidí a solidarity mezi generacemi, OSN byl rok 1999 vyhlášen Mezinárodním rokem starších lidí, rok 2012 byl rozhodnutím Evropského parlamentu a Rady č. 940/2011/EU vyhlášen Evropským rokem aktivního stárnutí a mezigenerační solidarity (s. 143–153). Nejrozvinutější oblastí práva EU, která umožňuje přímou ochranu starším lidem, je zákaz diskriminace na základě věku v oblasti pracovněprávních vztahů (s. 165), které se stalo obecnou zásadou unijního práva (s. 172). Mnohá ustanovení Listiny základních práv EU staví na konceptu „zranitelnosti části obyvatelstva“ (s. 179, s. 180), již jsou ohroženi i starší lidé, k čemuž např. Soudní dvůr EU projevuje poměrně velké porozumění. Novodobým trendem je propojování tématu stárnutí s agendou ochrany životního prostředí, zejména klimatickou změnou a s agendou rozvoje (s. 65). Autorky odkazují v tomto ohledu na konkrétní úmluvy, objasňují jejich obsah a informují, které ratifikovala i Česká republika.

Třetí část knihy má za cíl popsat aktuální stav legislativní ochrany práv starších osob, zakotvení jejich ochrany v českých ústavních či jiných právních textech a v judikatuře Ústavního soudu, kriticky tuto úpravu zhodnotit a upozornit na oblasti, jímž je potřeba se zejména věnovat. Zabývá se ochranou lidských práv starších lidí v právním řádu České republiky lidskoprávní instrumenty, na ústavní úrovni obecně (s. 185). Autorky uvádějí případy, rozřazují je do podtypů podle prostředí a situací, v nichž se starší lidé ocitají. Vysvětlují odborný termín „ageismus“, jeho možné příčiny a komplementární teorie, jež ageismus vysvětlují. Analyzují zohlednění zvláštních potřeb konkrétních starších lidí v judikatuře mezinárodních orgánů, které podpořily příklady a názory z odborné zahraniční literatury. Práva starších lidí jsou v českém právním řádu tematizována zejména v rámci forem diskriminace na základě věku, přístupu těchto lidí k zaměstnání, ke vzdělání, k dostatečným finančním zdrojům, tj. ke starobním důchodům, sociálním dávkám a službám, ke zdravotní péči; ochrany fyzické, psychické a emocionální pohody aj. (s. 187). Autorky specifikují, nač se ochrana před diskriminací v oblasti zaměstnání a povolání zaměřuje. Samostatnou podkapitolu autorky věnovaly úpravě lidských práv starších lidí v oblasti sociálních práv. Toto právo je začleněno do článků 22 a 25 Všeobecné deklarace lidských práv a následně bylo začleněno do mnoha mezinárodních smluv (s. 217). Některé z nich autorky uvádějí a slovy zahraničních autorů popisují současný stav finanční podpory péče o seniory. Dělí je na tři generace (první generace občanských a politických práv, druhá generace sociálních, hospodářských a kulturních práv a třetí generace tzv. práv solidarity)

² To, že pojmy „aktivní stárnutí“ a „solidarita“ nejsou pojmy prázdnými, ale naopak mezinárodně odborně diskutovanými a majícími nosný obsah, dokazují autoři odborných publikací s interdisciplinárními přesahy věnujícími se tomuto tématu. Zmínit lze např. publikaci TOMEŠ, I. – ŠÁMALOVÁ, K. (eds.) a kol. *Sociální souvislosti aktivního stáří*. Praha: Karolinum, 2017, 254 s.

a vyhodnocují, že všechna práva jsou vzájemně závislá a propojená (s. 220). Ve vztahu k vyššímu věku nebere legislativní ochrana práv starších osob u nás dostatečný ohled na specifika, jež s sebou vyšší věk přináší.

Autorky rozepsaly téma ochrany starších lidí před domácím násilím³ a špatným zacházením v institucích, zajištění dostupného a odpovídajícího bydlení, zamyslely se nad rolí prarodičů starších lidí, z kontextu života starších lidí pojednaly o zásadách zdravého životního stylu, o zdravotním stavu a zdravotní péči, při níž se může objevovat téma ageismu. V části publikace, kde autorky řeší majetková práva starších lidí, zejména problematiku dědění, se zamýšlejí nad absencí právní ochrany pozůstalého partnera nebo manžela, kdy oproti osíření může ovdovění mít negativní vliv na bytové a majetkové poměry starších lidí (s. 191–202). Český ústavní soud ve své judikatuře garantuje právo na rovné zacházení, při intenzitě přezkumů jsou za podezřelé důvody považovány *pohlaví, rasa, barva pleti, jazyk, víra a náboženství, politické či jiné smýšlení, národní nebo sociální původ, majetek, rod*, a to ve smyslu článku 3 odst. 1 Listiny základních práv a svobod (s. 206).

Podle ÚS má druhá generace specifickou povahu, kterou autorky vysvětlují a upozorňují, že je možné se jí domáhat pouze v mezích zákonů. ÚS konstruoval tzv. test rozumnosti (opodstatněnosti) (s. 222) o čtyřech krocích jako metodologický nástroj k přezkumu zásahu zákonodárce do oblasti ústavně garantovaných sociálních práv. Rovné zacházení v oblasti sociálních práv či zákaz diskriminace je samostatným tématem, které by mělo být dále rozvíjeno (s. 224). Autorky se dále vyjadřují k diskriminaci mužů pečujících o děti z pohledu odchodu do důchodu; ke zdanění příjmů starobních důchodců; ke konceptu zranitelnosti u starších lidí z hlediska českého práva, kde by měla platit zásada ochrany slabších lidí; k ochraně starších lidí s psychosociálním postižením; k otázce starších lidí v situaci chudoby a staršími lidmi ve výkonu trestu a LGBTQ + starších lidí (s. 228–243). Výklad zaměřený na problematiku LGBTQ+ starších lidí je potřeba ocenit jako aktuální a vysoce potřebný právě pro určitou citlivost vnímání tohoto tématu společností.

Zakončují, že přestože počet starších lidí v populaci konstantně narůstá, vyčerpává se tak zdravotní péče, veřejné služby a důchody odebírají více ze státního rozpočtu, český ústavní systém ani podústavní právo s koncepcí práv starších lidí výslovně nepočítá. Do českého právního prostředí ji svými formulacemi vnáší jen novější mezinárodní smlouvy či prameny unijního práva, např. Listina základních práv a svobod; ze systémů, jež na mezinárodní rovině zajišťují OSN, MOP, WHO, systémy Rady Evropy a Evropské unie EU (s. 187). Poukazují na společenský problém popisovaný sociology jako desolidarizace, slábnutí sociální soudržnosti apod., které nejsou souladné s étosem naší ústavní úpravy zaručující důstojnost,⁴ autonomii a potřebnou péči každé lidské bytosti (s. 188). Některé části publikace vycházejí z politické filozofie a sociologie, čímž rozebíraný právní problém dostávají do širšího kontextu. Upozorňují, jak se mezinárodní a národní úprava doplňují

³ Pro srovnání lze uvést, že právní ochranou před domácím násilím se v rámci vícegeneračního soužití věnovala autorka KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka. Kapitola III. Soukromoprávní ochrana před domácím násilím. 4. Vícegenerační soužití. In: KRÁLÍČKOVÁ, Z. – ZATECKÁ, E. – DÁVID, R. – KORNEJ, M. *Právo proti domácímu násilí*. Skripta. Praha: C. H. Beck, 2011, s. 38–39.

⁴ K rozpracování pojetí důstojnosti zejména vztahené k právu ústavnímu a zmiňujícím i některé shodné nálezy Ústavního soudu ČR lze poukázat na publikaci HORÁK, F. *Lidská důstojnost. Kritická reflexe jejího postavení a funkcí v ústavním právu*. Praha: Leges, 2019, 123 s.; Problematiku důstojnosti nalezneme taktéž zachycenu v publikaci: BAROŠ, J. *Morální tradice a lidská důstojnost: ke sporu o základ lidských práv*. In: AGHA, P. (ed.). *Lidská práva v mezikulturních perspektivách*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, v. v. i., Academia, 2018, s. 35–54.

a do jaké míry se rozcházejí, a dovozují, že je potřeba, aby fungoval dohled ze strany veřejného ochránce práv.

Publikace je z pohledu zpracovávaného tématu maximalistická s komplexním charakterem představovaného obsahu. Je srozumitelně napsaná, obsahově uspořádaná, vysvětluje, komentuje, argumentuje v každé své části, uvádí příklady. Autorky souběžně s prezentací úrovně zajištění práva starších lidí v konkrétní oblasti informují o historické i současné diskusi v této oblasti, přidávají vyhodnocení shody a formulují i cesty k posílení těchto práv v budoucnosti. Při analýze mnohých dokumentů přidávají i přístup České republiky. Každá část knihy má uveden cíl, který je v závěru této části vyhodnocen. Publikace si jistě najde své čtenáře v různých společenskovědních oborech, a to nikoli pouze právních, ale také např. v oblasti sociální práce. Obsah publikace reflektuje právě multioborovost znalostí, které jsou např. pro odborníky působící v oblasti sociální práce jistě přínosné. Rušivým momentem textu publikace je, že pokud se autorky odvolávají na dokument *Principy OSN pro starší lidi*, neuvádějí tento dokument na všech místech publikace ve stejném znění. Na s. 95, s. 99 či s. 176 dokument označují jako *Principy OSN pro starší osoby*.

I přes rozsah v textu publikace pojímaných témat lze uvažovat o ještě širších souvislostech. Dalšími tématy, která by si v této publikaci našla svůj prostor v rámci detailnějšího či širšího rozpracování (avšak jsou většinou alespoň naznačeny), jsou např. detailnější pojetí specifik majetkových dispozic nejen pro případ smrti, ale také za života starších lidí, širší pojetí ochrany starších spotřebitelů, právní možnosti a nástroje prevence starších osob při omezení způsobilosti právně jednat či rozpracování tématu digitální exkluze starších lidí. Samostatnou oblastí jsou právní otázky spojené se smrtí člověka, jakožto právní skutečnosti, které předchází úvahy týkající se mj. právních otázek eutanazie či paliativní péče.

Daniel Hanuš*

* JUDr. PaedDr. PhDr. Daniel Hanuš, Ph.D., LL.M., MBA, působí ve státní správě a jako externí lektor předmětů zaměřených na právo a sociální práci v rámci univerzitního, vyššího odborného vzdělávání a vzdělávání pěstounů, pedagogů a sociálních pracovníků. E-mail: danielhanus@post.cz.